

s. 239; a.mlf., *el-Muğnî*, neşredeninin girişi, s. c; a.mlf., *Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse*, s. 137-140, 697, 701-702, 712-714; a.mlf., *el-Muhtasar fi uşûli'd-dîn* (nşr. Muhammed Amâre, *Resâilü'l-'adl ve't-tevhîd* içinde), Kahire 1971, s. 243-247; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 33; a.mlf., *el-Münnye ve'l-emel*, İskenderiye 1985, s. 38-41; Kâsım b. Muhammed ez-Zeydî, *Kitâbü'l-Esâs li-'akâ'idü'l-ekyâs* (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrut 1980, s. 182-191; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), III, 61-64; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), I, 388-391.

İLYAS ÇELEBİ

MERÂFIK

(الموافق)

Bir akarın, geniş anlamıyla kendi bünyesi içindeki ve dışındaki, yaygın anlamıyla başka bir akar üzerindeki irtifak içerikli hak ve yetkilerini ifade eden bir terim (bk. İRTIFAK).

MERÂGA

(مرآغة)

Günümüzde İran sınırları içinde bulunan önemli Ortaçağ şehirlerinden biri.

İran'ın kuzeybatısındaki Urmiye gölünün yakınında ve Sehend dağının güney eteklerinden geçen Sâfi akarsuyunun kenarında kurulmuştur. Yâkût el-Hamevî'nin eski adını Efrâzerûd (askerlerin toplandığı yer) olarak verdiği Merâga (*Mu'cemü'l-büldân*, IV, 476), IV. (X.) yüzyılda kaleme alınan coğrafya kitaplarında çevresinde her türlü ziraatın yapıldığı, bağılık bostanlık, zengin, büyük ve güzel bir şehir olarak tanıtılır.

İslâm öncesi dönemde Azerbaycan'ın askerî ve idarî merkezi olan Merâga bu özelliğini İslâmî dönemde de sürdürmüş ve önceleri Azerbaycan ve İrmîniye'de bulunan Arap ordularına askerî ve idarî merkezlik yapmıştır. Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd zamanında (786-809) Azerbaycan-İrmîniye Valisi Huzeyme b. Hâzım buranın etrafını surlarla çevirtti; bu durum, Bâbek isyanında bölgedeki halkın sığınıp yerleşmesi sebebiyle şehrin büyümesine yol açtı. Bununla birlikte askerî ve idarî merkezin IV. (X.) yüzyılın başlarında Erdebil'e nakli şehrin önemini azaltmış ve sonraki dönemlerde büyüklük itibarıyla Erdebil'den sonra zikredilmesine sebep olmuştur.

Abbâsîler'den sonra Merâga sırasıyla Sâcoğulları, Büveyhîler, Deylemîler ve

Revvâdîler'in, 446'da (1054-55) Selçuklular'ın hâkimiyetine girdi. Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Ahmedîliler'in kurucusu Ahmedîl b. İbrâhim er-Revvâdî'yi Merâga valiliğine tayin etti. Abbâsî Halifesi Müstersîd-Billâh, Irak Selçuklu Hükümdarı Sultan Mes'ûd b. Muhammed Tapar'a yenilerek esir düştüğünde Azerbaycan'a getirildi, ancak Merâga şehri dışında kurulan ordugâhta bir fedai grubu tarafından öldürüldü (17 Zilkade 529/29 Ağustos 1135). Halifenin cenazesi Merâga'da Atabeg Medresesi'ne defnedildi. Merâga, Ahmedîliler'den Nusretüddin Arslanapa zamanında Sultan Mesud tarafından kuşatılarak ele geçirildi ve surları yıktırıldı (541/1146-47). 602'de (1205-1206) İldenizliler'den Atabeg Ebû Bekir, Merâga üzerine yürüyünce Ahmedîliler'den Alâeddin Körpearslan kaleyi ona bırakmak zorunda kaldı. Alâeddin Körpearslan'ın 604'te (1207-1208) ölümü üzerine Atabeg Ebû Bekir 605'te (1208-1209) Merâga'nın geri kalan topraklarını da zaptetti. Şehir 618'de (1221) Moğollar tarafından yakılıp yıkılarak halkı kılıçtan geçirildi. Moğollar karşısında uzun bir mücadeleye giren Celâleddin Hârizmşah 622 (1225) yılında Azerbaycan'a yöneldiğinde şehir halkı onu davet etti. Celâleddin bu davete uyarak Merâga'ya geldi ve Azerbaycan'ı kontrolü altına alırken burayı askerî ve idarî merkez olarak kullandı. Şehir 628'de (1231) Moğollar tarafından ikinci defa ele geçirildi ve halkı yine katliama uğratıldı.

Merâga bölgesinin vergisini Büyük Moğol Hanı Mengü zamanında (1251-1260), Tebriz ve Hemedan'a kadar olan yerlerin vergileriyle birlikte Batu Han'ın adamları toplamaktaydı. Hülâgû'nun İran'a gele-

rek İlhanlı Devleti'ni kurmasının ardından Merâga bu devletin başşehri oldu ve bu tarihten itibaren nüfusunun artmasının yanı sıra ilmi ve kültürel mekânlara da kavuşarak büyük bir gelişme gösterdi. Hülâgû'nun emriyle, aynı zamanda Merâga matematik-astronomi okulunun da kurucularından olan Nasirüddîn-i Tûsî tarafından tesis edilen rasathâne ve 400.000 ciltlik bir kütüphane bunların en meşhur örneğidir. Rasathânenin yanı sıra Moğollar'dan önce inşa edilen Atabek ve Kâdî medreselerine ilâveten İlhanlı Veziri Reşîdüddin Fazlullah yeni bir medrese yaptırdı. Eserini 740 (1340) yılında kaleme alan Hamdullah el-Müstevfi'ye göre İlhanlılar'ın son dönemlerinde şehrin ödediği gümrük vergisi (tamga) 70.000, haraç ise 185.500 dinardı (*Nüzhetü'l-kulûb*, s. 87). kayıtlardan anlaşıldığına göre Merâga, Azerbaycan'da Tebriz'den sonra en çok vergi ödeyen ikinci şehir durumundaydı.

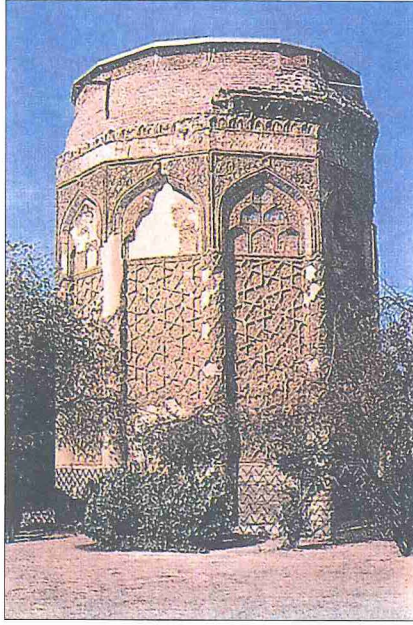
İlhanlılar'ın yıkılmasının ardından Merâga sırasıyla Celâyirîliler, Timurîlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler tarafından hâkimiyet altına alındı. Osmanlı-Safevî savaşlarında 941 (1534) ve 993 (1585) yıllarında iki defa Osmanlılar'ın eline geçen şehir bir süre de bu devlete bağlı kaldı. III. Murad dönemine ait mücmel tapu tahrir defterinde sancak (livâ) olarak geçtiği ve toplam 492.400 akçe tutan vergi gelirinden 132.200 akçenin hâss-ı hümâyun kaydını taşıdığı görülmektedir (BA, *Tapu Tahrir Defteri*, nr. 645, s. 33, 99). I. Abbas zamanında (1587-1629) tekrar Safevîler'e bağlanan Merâga, 1136 (1723) yılında bölgenin hâkimi Feridun Han'ın padişaha tâbi olmasıyla bir defa daha Osmanlı hâkimiyetine gir-

Arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan Merâga Rasathânesi'nin kalıntıları

di. XII. (XVIII.) yüzyılın ilk yarısına ait bir tapu tahrir defterinden o tarihlerde şehirde 1676 hâne bulunduğu ve bunun 1548'inin müslümanlara, altmış beşinin hıristiyanlara, altmış üçünün yahudilere ait olduğu öğrenilmekte ve bu bilgilerin ışığında şehrin toplam nüfusunun 8380 kişi olduğu (7740 müslüman [% 92,36], 325 hıristiyan [% 3,88], 315 yahudi [% 3,76]) tahmin edilmektedir (BA, *Tapu Tahrir Defteri*, nr. 909, s. 5-26). Yine aynı defterde (s. 26) şehrin yıllık vergisi 145.100 akçe olarak görülmekte ve Merâğa'nın XVIII. yüzyılın ilk yarısında Ortaçağ'da yaşadığı gösterişli günlerden uzak, küçük bir sınır kasabasına dönüştüğü anlaşılmaktadır. Merâğa ve çevresinin etnik yapısı gibi mezhep yönünden durumu da tarih boyunca değişken bir yapı göstermiştir. Şehir ve bölge halkının önemli bir kısmının Ortaçağ boyunca Hanefî ve ikinci derecede Şâfiî mezhebine mensup olduğu bilinmektedir. Safevîler devrinden itibaren ise bütün İran gibi Merâğa bölgesinde de Şîa ağırlık kazanmıştır.

Merâğa'nın XIX. yüzyılın başlarında yaklaşık 30.000 kişi (6000 hâne) olan nüfusu yüzyılın ortalarında 15.000'e, sonlarında da 13.000 civarına inmiştir. Şehir 1828'de Ruslar tarafından işgal edilmiş, ardından tekrar İran'ın hâkimiyetine geçmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Ruslar'la Osmanlılar arasında el değiştiren Merâğa savaştan sonra yeniden İran'a bağlanmıştır; halen Azerbaycân-ı Şarkî eyaleti (ustân) içerisinde kendi adını taşıyan ilin (şehristan) merkezidir. Şehrin nüfusu 1996 sayımına göre 132.318, ilkinde 277.216 kişidir. Merâğa şehrinde bulu-

Kebûd Kümbeti – Merâğa

nan önemli tarihî eserler arasında Surh Kümbeti (542/1147), Gerd Kümbeti (563/1167), Burc-i Âcurî (563/1168), Kebûd Kümbeti (593/1197), Gaffâriyye Kümbeti (728/1328), Mescid-i Şeyh Bâbâ (IX./XV. yüzyıl) ve harabeden ibaret olan meşhur rasathâne (VII./XIII. yüzyıl) zikredilebilir.

Ortaçağ'dan günümüze kadar Merâğa'da yetişmiş veya buralı olup çeşitli ilim merkezlerinde şöhrete kavuşmuş Merâğî nisbesiyle anılan çok sayıda âlim, edip ve şair vardır. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: Fakih ve muhaddis Ebû Türâb Abdülbâki b. Yûsuf, edip, fakih ve muhaddis Ebû'l-Hasan Ali b. Haskûye (Haskeveyh), muhaddis Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ, muhaddis İbnü'l-Merâğî (Ebû'l-Kâsım Ali b. Ahmed), muhaddis Ebû Muhammed Ca'fer b. Muhammed, ünlü mûsikîşinas Abdülkâdir-i Merâğî, *Câm-ı Cem*'in sahibi Evhadüddîn-i Merâğî ve Zeynelâbidîn-i Merâğî.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Tapu Tahrir Defteri*, nr. 645, s. 30-40, 99; nr. 909, s. 4-234; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân* (Âyetî), s. 46; Belâzürî, *Futûh* (Fayda), s. 474; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (trc. Hüseyin Karaçanlu), Tahran 1370 hş., s. 97-99; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; İbn Havkal, *Sefernâme-i İbn Havkal: İrân der Süretü'l-arz* (trc. Ca'fer Şîâr), Tahran 1366 hş., s. 84-85; *Hudûdü'l-âlem* (Sütüde), s. 158; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsîm* (trc. Ali Nakî Münzevî), Tahran 1361

hş., II, 560, 569-571; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), V, 245-246; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (nşr. F. Wüstenfeld), Leipzig 1869, IV, 476-477; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks.; Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Sîret-i Celâledîn-i Mingburnî* (trc. Anonim, nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1365 hş., s. 140, 161, 355, 367, 404-407; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd* (trc. Cihangir Mirzâ Kaçar, nşr. Mîr Hâşim Mu-haddis), Tahran 1373 hş., s. 641-643; Ebû'l-Ferrec, *Târîh*, I, 19, 26, 27, 43; II, 369, 491, 593; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmî'u't-tevârih* (nşr. Abdülkerim Alioğlu Alizâde), Bakû 1957, III, 220-222, 238, 311, 339, 381, 557; Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân* (trc. Abdülmuhammed Âyetî), Tahran 1349 hş., s. 447, 457-458; Müstevfî, *Nühzetü'l-kulûb* (Strange), s. 75, 86-87; L. Lockhart, *Persian Cities*, London 1960, s. 58-64; M. Münir Aktepe, *1720-1724 Osmanlı-İrân Münâsebetleri*, İstanbul 1970, s. 22, 30; Abdülali Kârenç, *Ebniye ve Âşâr-ı Târîhî-yi Merâğa*, Tebriz 1350 hş., s. 8-11, 13-16, 18; Ahmed Kesrevî, *Şehriyârân-ı Gumnâm*, Tahran 2535 şş., s. 107, 155, 226-248; Yûnus Mervârid, *Merâğa* (Efrâzerûd), Tahran 1360 hş., s. 235-249, 611-712; V. Barthold, *Tezkire-yi Coğrafyâ-yi Târîhî-yi İrân* (trc. Hamza Serdâdver), Tahran 1372 hş., s. 221-222; P. Schwarz, *Iran im Mittelalter*, Frankfurt 1993, VIII, 1005-1023; G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Frankfurt 1993, s. 164-165; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İrân Siyasî Münasebetleri: 1578-1612*, İstanbul 1993, s. 204, 224, 243; M. Fuad Köprülü, "XIII. Asırda Marâğa Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar", *TTK Belleteri*, VI/23-24 (1942), s. 207-227; Aydın Sayılı, "Hâce Naşîr-i Tûsî ve Raşadîhâne-yi Merâğa", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât*, III/4, Tahran 1335 hş., s. 58-72; Mahmûd Tayyâr Merâğî, "Medâris ve Merâkiz-i İlmî-yi Merâğa", *Mîrâs-i Cavîdân*, XIV, Tahran 1375 hş., s. 74-81; V. Minorsky, "Merâğa", *IA*, VII, 731-738; a.m.f., "Marâgha", *EI²* (İng.), VI, 498-503; Abdülkerim Özyayın, "Ahmedîfiller", *DIA*, II, 168-169.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

MERÂĞİ, Abdülkâdir

(bk. ABDÜLKÂDIR-i MERÂĞİ).

MERÂĞİ, Ahmed Mustafa

(أحمد مصطفى المرأغي)

(1883-1952)

Tefsir ve Arap edebiyatı âlimi.

Mısır'ın Saîd bölgesindeki Circâ'ya (Girga) bağlı Merâğa köyünde doğdu. Köklü bir ilmî geleneğe sahip olan ailesi çok sayıda kadî yetiştirdiği için "kadî ailesi" olarak anılmaktadır. İlk öğrenimini Merâğa'da tamamladı ve Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. 1897 yılında Ezher'e girdi; aralarında Muhammed Abduh, Muhammed Bahît, Ahmed er-Rifâî el-Feyyûmî ve Muham-

Surh Kümbeti – Merâğa

